

HP

A HF

1950

TIJDSCHRIFT GEWIJD AAN VOLKSCULTUUR
EN OUDE AMBACHTSKUNST VOOR
VERZAMELAARS EN LIEFHEBBERS

de tafel steeds meer op de voorgrond, als afspiegeling van de in deze negentiende eeuw zozeer in de materie zijn problemen vindende cultuur. Hij wordt, zoals gezegd, het centrum (afb. 4), zoals de productieve handeling het centrum wordt en de contemplatie wijkt. Nu verschaft de tafel het statisch middelpunt van het gezin en van het leven. Hier komt alles tot rust en hier wordt nu het beleefde op zijn waarde beproefd, in een rustig gesprek of zwijgen. Men huist aan tafel.

Maar hoe ongemerkt is de tafel in de laatste tijd weer van deze centrale plaats verdwenen (afb. 5)! Dat, wat een vorig geslacht zo gezellig vond is iets, waarmee

wij niets meer weten te beginnen. Wij vinden het ongemakkelijk, langdurig aan een tafel te zitten in onze huiskamer, en daar ook te blijven wanneer onze bezigheid ons er niet toe dwingt. Het complex van een tafel met stoelen er om heen, als werkelijk symbool van ons huis, benauwt ons; en waarom vinden wij benauwend, ongemakkelijk, vermoeiend, wat onze ouders de bron van rust was? Kunnen wij het feit, dat de tafel ons niet meer past, anders verstaan dan als een der vele tekenen van een nieuwe keer in des mensen gang. Van het feit, dat de mens van tegenwoordig voor wat hem het allermeeste boeit, geen bevrediging meer vindt in het louter materiële?

Anne Berendsen

H. J. E. van Benningen

B. de Kock

Iets over kwaliteits- en ijkmerken

„Zijn de letters en tekens op de buitenzijde van het hierbij afgebeelde kannetje of maatje ijkmerken?”

Voor we deze vraag beantwoorden willen we de niet-deskundige lezers er op wijzen, dat het pennetje aan de binnenzijde van de rand, de z.g. „pint” of „pegel” aangeeft, tot welke hoogte het maatje gevuld moest zijn, wilde het juist een pint of onderdeel daarvan bevatten. De vraag zelve zullen we langs een omweg moeten beantwoorden. Talloos zijn de middeleeuwse keuren, waarbij de kwaliteit van het door de tinnegieters te verwerken materiaal door de stadsbesturen werd geregeld. Volgens die keuren moest een garantieteken op elk voorwerp geplaatst worden, waarbij de contrôle in handen van een stadswaardijn dan wel in die van de overlieden van het gilde, meestal dat der smeden, was. Een vaak geëist keurmerk was het stadswapen, dat tot dien als

186

Tinnen maatkannetje. Collectie H. J. E. van Benningen.

garantie voor de inhoud, dus als ijkmerk, op maten en tonnen was geplaatst. Zoals we in de bijdrage van Prof. Dr W. Dexel (Hobby, Nov. 1948) hebben gezien, waren de „moedermaten” in de Hanzesteden veelal

van brons vervaardigd, de maten voor algemeen gebruik, speciaal die voor niet-vloeibare stoffen, waren eenvoudig tonnen of voor koren ronde houten bakken van gekloofd hout, dikke spanen. Ook die maten droegen als garantie voor de inhoud, dus als ijk, het stadswapen.

Een fraai stel van dergelijke houten korenmaten bevindt zich in het Marten van Rossumhuis te Zalt-Bommel. Ze dragen als ijk de „brand” van Bommel, het stadswapen.

De Brielse keuren uit het midden van de 15de eeuw bepalen voor de haringtonnen: „Ende men en sal gheen tonnen ter zee-werts voeren, sy en sullen gebrandt wesen vanden gesworen branders, ende sullen so groet wesen, als die mate dair of is onder den branders, ende dat mitter stede brandt.”

Hoewel de branders ook moesten toezien op de bij keur bepaalde kwaliteit van de tonnen, was het merk, dat ze voor de stad brandden toch hoofdzakelijk een garantie voor de inhoud, een ijkmerk dus.

Verder was bepaald:

„dat ygelic cuper siin selfs merck setten sal an siin tonnen, die hij maict, eer der stede brandt dair an compt.....

Bovendien moest

„elc stierman, hij zij inlems off uutlems, die tonharinc maict, siin marck setten ander buyc van elker tonne.

Elke ton haring had dus drie merken, het ijkmerk van de stad, een kuipersmerk en een „stiermans”-merk. Ook de maten voor koren, zout, bier, karnemelk en boter moesten „gebrand” zijn en hoewel we mogen aannemen, dat onder deze maten — b.v. die voor bier en karnemelk — ook koperen en tinnen geweest zullen zijn, spreken de keuren steeds van een bedrag, dat voor het „branden” betaald moest worden.

Voor het onderscheiden der verschillende maten was in Den Briel het volgende bepaald:

„O.O. Item als men de maten wilt leeren kennen, deen buijten den anderen, waer een schilt staat zonder burch, dat is lantmate.

P.P. Item waer een schilt staet ende een burch, dat is stede mate.

Q.Q. Item zoe waer twee schilden boven malcanderen staen, dat is zoutmate.

Resumerende kunnen we voor Den Briel in het midden der 15de eeuw zeggen, dat „der stede brant” op houten en metalen maten primair was en een ijkmerk.

Wanneer en op welke wijze zijn nu de stadswapens tot kwaliteitsmerk geworden? Bij het beantwoorden van deze vraag moeten we allereerst in het oog houden, dat de macht der stadsbesturen in de steden op verschillende manieren gegroeid was, al naar de ouderdom en de grafelijke of bisschoppelijke bemoeiingen. De meest logische ontwikkeling vond plaats in de oudste steden, waar aanvankelijk de stadsbesturen in feite door de overlieden van de gilden werden gevormd. Als voorbeeld nemen we Utrecht, waar het waarmerkteken van het gilde der smeden, de hamer, op het beste tin werd geslagen; deze prevalentie was een afspiegeling der machtsverhoudingen. En dat het stadswapen daarnaast voor het mindere tin werd gebruikt kunnen we zien als: „Het stadsbestuur is er ook nog”. Bovendien zal dit aan vreemde kooplieden, die gewend waren op maten en gewichten allereerst naar het stadswapen te zoeken, vertrouwen hebben gegeven. Als later ook in Utrecht de gilden aan macht inboeten, krijgt ook daar het stadswapen als kwaliteitsmerk de overhand.

In de oudste stadsrekeningen van Dordrecht (1284—1424) is reeds van een ijker en van tinnen kannen sprake. Over het ijkmerk zelf vinden we geen bijzonderheden. Het „tekene van den maten” was blijkbaar aan de goudsmid opgedragen.

Onder het hoofd uitgaven 1284—1285:

l. s. d.

Van stroe dat men leide in den
coeghen doe Haer Gerard ende
Willaem voren metten Grave . . — — 7
Van den ykeren ende van maten 15 10 —

en even verder:

Van enen groten potte die men
cochte ter steden behoef . . . 1 6 —
Van enen say te provene an
ghelde — 13 6
Van tue tinnen kannen 1 2 8
Van enen brande die vate mede
tekene — 1

en even verder:

Segher den goudsmede 2,5 s. van
den maten te tekene 1 d. van
draghen — 2 7
Van wine ende van brode case
die Scepenen ende Raet in gasthuis
verteren doe men die vate ykede — 4 6

Een Rotterdamse keur van het jaar 1454 stelt voor de tinnegieters het aanbrengen van een „pint” in wijnkannen verplicht; over de ijkmerken wordt in de keuren niet gesproken.

„Item gheen tyngieters wijnkannen te maken of te gieten van nu voirt, hij en sette de penne drie vinger breed bynnen den cante, up een buete van III £.”

De Delftse keuren van omstreeks 1420 brengen iets meer licht over de ijkmerken.

„So wye gave wyn, bier, oly off enich goet mit enyghen mate off wechte, sy en waren geteykent ende ghehijct bi scepen.....”

Hier dus op alle vochtmaten een ijkmerk, bekrachtigd door de schepenen. Over de vorm dezer merken wordt niets vermeld.

„Voert ghebied men, dat yghelick tapper, tsi van wijn off van bier, den luden hair volle maat thys sel senden in haer ghehycte mate off stope, ende die sellen si den luden ansetten, bi XXX sc. Ende soe wye die mate begheert, die doe sijn vlesche off stope maken; die stede selse doen yken als redelic is.”

Elke tapper moest dus zelve zijn wijn- of bierstoppen laten iken, de tinnegieter had al voor de kwaliteitskeur gezorgd, want:

„Voert en zo en moet gheen stoopgieter enich tijnnenwerck maken, daar hi der stede teken op set, daer meer loods toe is dan achte £ tot elken hondert ponden tijns.....”

Dit alles gold maten, die tot leverantie ook buitenshuis dienden. Tot slot een keur, waaruit blijkt, dat binnenshuis wijn werd getapt in tinnen kannen, die tevens als maat gewaarmerkt waren.

„Voert en moet nyemant gheen wijn tappen dan mit coperen maten ende die gheteykent mitter stede teyken, bi III £ te verbueren, ten waer binnen sijnne herberghe, so mach hi wijn tappen in tijnnen kannen, die ghepennet sijn ende gheteykent mitter stede teyken opten pen ende bi anders ghenen kannen bi XXX sc. te verbueren.”

We kennen geen maten, die werkelijk „opten pen” gemerkt zijn. Deze bepaling zal gemaakt zijn om vervalsers de gelegenheid te benemen, de pen na het ijken lager te plaatsen, immers, dan moest de voet van de pen en dus het ijkmerk beschadigd worden. En met „opten pen” zal bedoeld zijn aan de buitenzijde van de maat tegenover de voet van de „pint”.

Zeer waarschijnlijk hebben we bij het afgebeelde kannetje te doen met een herbergmaatkannetje. Dat ook de kleinste maten, zelfs die van $\frac{1}{8}$ pint geijkt moesten worden, blijkt uit een ordonnantie van het stadsbestuur van Leeuwarden uit 1606:

„Inden eersten dat voertaen nijemandt binnen deser Steede, sampt Jurisdiction van dien sall mogen vercopen ofte gebruijcken in het in ofte wt te meeten enijge Tinnen meet kannen tot het halff vijerendeel van een mengelen inclus, ofte enijge, honich, olij, ende melckmaten tzij dat d'zelve te voren bijden ijthmeester vande E.Readt deeser Steede daer toe gesteld ende geedicht: geijtiget ende geteckent sullen sijn.”

Resumerende menen we wel te mogen aannemen, dat de L en de C ijkmerken zijn. De flankerende merken blijven een raadsel, dat de verzamelaars gezamenlijk zullen moeten oplossen. Supposities aan de Redactie van Oud Nederland.

H. J. E. van Beuningen
B. de Kock